

FUF-transkription syntykysymyksiä

GYÖRGY LAKÓ

Ensimmäinen yritys yhtenäisen ääntenmerkintäsystemin aikaansaamiseksi suomalais-ugrilaisia kieliä varten tehtiin v. 1892. Tämän yrityksen tulokset julkaisi E. N. Setälä aikakauskirja *Finnisch-ugrische Forschungen*in ensimmäisessä nidoksessa v. 1901 (ilmestymisvuosi 1902) nimellä »Über transkription der finnisch-ugrischen sprachen». Vaikka tämän julkaisun ilmestymisestä on jo kulunut yli kahdeksan vuosikymmentä, eräät sen yhteydessä heränneet kysymykset eivät ole vielääkään ratkenneet, vaan päinvastoin: ne ovat tulleet yhä hämäämmiksi, jopa saaneet osakseen aivan vääränkin tulkinnan. Sen takia lienee syytä ottaa nämä kysymykset esille ja koettaa asettaa ne oikeaan valoon.

1. Setälän julkaisemien ehdotusten yhteydessä herää ensimmäisenä kysymys: kuka on laatinut nämä ehdotukset, paremmin sanoen: mikä osuus kullakin niistä on, jotka ottivat osaa ehdotuksien laatimiseen. Sen verran on varmaa, että kysymyksessä on useampien tutkijain yhteistoiminnalla aikaansaatu esitys. Setälä (FUF 1 s. 30–31) antaa selvästi tiedoksemme, että niihin neuvotteluihin, joiden tuloksena hänen esittämänsä ehdotukset ovat syntyneet, olivat hänen lisäksi ottaneet osaa Joos. J. Mikkola, H. Paasonen ja Yrjö Wichmann Helsingistä sekä K. B. Wiklund Upsalasta; Wiklund oleskeli neuvottelujen alkaessa v:n 1892 syksyllä tilapäisesti Helsingissä. Että uuden transkription laatiminen oli ajankohtainen, tärkeä ja kiireellinen tehtävä, selviää mm. siitä esipuheesta, jonka Yrjö Wichmann on v. 1893 kirjoittanut teokseensa »Wotjakische Sprachproben I» (s. VIII). Hän valittaa, että eri kielentutkijat käyttävät teoksissaan erilaista merkintätapaa; tutustuminen kunkin tutkijan toisistaan eriäviin merkintäsystemeihin on hankala tehtävä erittäinkin silloin kun tutkijat siirtyessään toisesta kielestä toiseen käyttävät erilaisia merkintäsystemejä. Setälä ei kuitenkaan mainitse, kuka on laatinut esityksen alkaneiden neuvottelujen perustaksi. On kuitenkin ilmeistä, että uuden merkintäsystemin laadusta ei ole ryhdytty neuvottelemaan ilman yksityiskohtaista esitystä. Tämä Setälän laiminlyönti taisi aiheuttaa sen, että uutta merkintäsystemiä on ruvettu nimittämään eri tavoilla. Enemmistö

FUF-transkription syntykysymyksiä

tutkijoista nimittää sitä FUF-transkriptiosysteemiksi, koska sen perustana olevat periaatteelliset kannanotot on ensi kerran julkaistu aikakauskirja FUF:ssa. Muutamat muut tutkijat taas puhuvat Setälän transkriptiosysteemistä ja jättävät huomiotta sen seikan, että kyseinen transkriptiosysteemi on useiden tutkijain yhteinen luomus. Viittauksen siihen, että aloitteentekijänä mahdollisesti ei ollut Setälä vaan joku muu, sisältää eräs Aulis J. Joen lausuma: suomalais-ugrilaisen transkriptiojärjestelmän idean varsinainen »primus motor» oli Collinderin tietämän mukaan K. B. Wiklund (Vir. 1958 s. 294). Tunnettu useampiakin Collinderin lausumia, jotka puhuvat hänen väitteensä oikeuden puolesta. Vanhin niistä sai minun tietämäni mukaan päivänvalon v. 1938: »Die — — pionierarbeit WIKLUNDs, Laut- und Formenlehre der Lule-Lappischen Dialekte, entstand zu einer zeit [1891], wo Wiklund — — der ein wenig später in der ausformung des noch heute üblichen finnisch-ugrischen transskriptionssystems eine entscheidende rolle spielte — die schwierigkeiten den lappischen phonetik noch nicht bewältigt hatte» (SUST 74 s. 3). Vielä selvemmin puhuu Collinder Wiklundista kirjoittamassaan muistokirjoituksessa: »I sina bägge förstlingsverk använde Wiklund Sundevalls av Lundell bearbetade landsmålsalfabet, men han övergick snart till ett nytt transskriptionssystem, som åtminstone delvis går tillbaka på impulser från Techmer. När Wiklund under läsåret 1892—93 vistades i Helsingfors — — fick det nya transskriptionssystemet sin slutgiltiga form i samarbete med finska forskare — —» (Kunl. Gustav Adolfs Akademiens Minnesbok 1932—42, Upsala 1943, s. 92). Samassa mielessä kirjoittaa Collinder muutamassa muussakin tutkimuksessaan: »Als Fonetiker empfang er [Wiklund] starke Impulse besonders von TECHMER, und teilweise auf diese Impulse geht das Transskriptionssystem zurück, welches er 1893 im Druck zu gebrauchen begann und welches heutzutage von sämtlichen Finnougristen angenommen und gebraucht wird, nachdem es in Beratung und Zusammenarbeit mit finnischen Forschern seine endgültige Form angenommen hatte» (Vetenskaps-societeten i Lund, Årsbok 1934 s. 157); samoin kaksi vuosikymmentä myöhemmin: »In 1890 and 1891, WIKLUND managed to master the subtle sound-system of Southern Lappish, and he worked out a phonetic transcription which shortly afterwards was adopted (with a few modifications) by his Finnish colleagues and which is still used by most of the scholars in the field of Uralic, and even Altaic, languages» (Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv 1956 s. 28; samassa mielessä jo aikaisemmin: Uppsala Contributions to the Knowledge of the Life and the Language of the Lapps, Stockholm 1951 s. 1).

Mielestäni nämä Collinderin lausumat ovat tulkittavissa vain siten, että sen esityksen, joka oli suomalais-ugrilaisen transkription uudistamisen yh-

teydessä käytyjen neuvottelujen perustana, oli laatinut K. B. Wiklund (eikä Setälä). Huomiota ansaitsee myös se seikka, että »Vorschläge»-julkaisussa (s. 31) Wiklund mainitaan yhtenä ensimmäisistä niistä tutkijoista, jotka FUF-transkriptiosysteemiä ovat käyttäneet. Kyseinen Wiklundin tutkielma oli »Die südlappischen forschungen des herrn dr. Ignacz Halász» (SUST 11: 2), jonka kirjoittamisen hän lopetti 20. joulukuuta 1892. Ellei Wiklund olisi jo ennen transkriptiota koskevien neuvottelujen alkua, siis ennen v:n 1892 syksyä, perusteellisesti perehtynyt ääntenmerkinnän kysymyksiin, hän ei varmaan olisi pystynyt kirjoittamaan Halászia koskevaa arvosteluaan, joka on täynnä ääntenmerkintää koskevia hienoja huomautuksia sekä Wiklundin foneettisesti tarkalla transkriptiolla merkitsemiä eteläläpin sanoja. Ääntenmerkinnän pulmia harkittaessa on varmaan ensiarvoisen tärkeää, että tutkijalla on riittävästi takanaan kenttätyöllä saatuja omakohtaisia kokemuksia sekä tietoisuus siitä, miten vaikea tämän kysymyksen ratkaisu monesti saattaa olla. Wiklundin ansioita punnittaessamme emme saa unohtaa sitäkään, että edellä mainittujen neuvottelujen osanottajien joukosta oli tieteemme uranuurtajien jälkeen juuri Wiklund ensimmäinen, joka oli ruvennut tutkimaan suomen kielen ns. kaukosukulaisista yhtä, nim. lappia. Jo v. 1885–86 hän oli merkinnyt muistiin runsaasti kieliaineksia luulajanlapista, ja v. 1891, ts. ennen yllä mainittujen neuvottelujen alkua, hän oli ruvennut tutkimaan eteläläpinkin murteita. Totta kyllä, että Setäläkin on jo v. 1888–90 merkinnyt muistiin aineksia suomen kielen lähisukukielistä (vepsä, lyydi, vatja, viro, liivi). Näiden kielten äänneistö ei kuitenkaan ole läheskään niin mutkikas ja rikasvivahteinen, että se olisi ollut omiaan herättämään yhtä paljon ääntenmerkinnän kysymyksiä kuin esim. eteläläppi.

2. Harkittaessa vielä kysymystä, oliko Wiklundilla vai Setälällä enemmän osuutta neuvottelujen oletettavan alustuksen aikaansaamiseen, huomiota ansaitsee seuraavakin seikka. »Yhteissuomalainen äännehistoria» -tutkimuksensa ääntenmerkinnästä Setälä antaa tietoja teoksensa ensimmäisen ja toisen vihkon yhteisen kansipaperin selkäpuolella. Tämän teoksensa kirjoittamisen aloitti Setälä jo ennen vuotta 1890 (vrt. Toivonen, FUF 23 s. 4). Kansipaperin selkäpuolella esitetty »Transskriptsiooni» sisältää vain vähän yhtäläisyyksiä sen taulukon kanssa, jonka Setälä on FUF:ssa esittänyt. Sen sijaan lappologin tekemään alkuesitykseen viittaa se seikka, että norjanlappin ääntämisen valaisemiseksi Konrad Nielsen v. 1902 varauksetta saattoi käyttää sitä kirjoittamista, jonka Wiklund v. 1892 oli esittänyt (vrt. Nielsen, Zur aussprache des norwegisch-lappischen, SUSA 20:1 s. 8, sekä Wiklund SUSA 11:2 s. 7–9). Tutkimuksessaan Nielsen huomauttaa, että saman transkriptiosysteemin on myöhemmin esittänyt FUF:ssa laajemmin (»ausführlicher dargestellt») Setälä. Eräänlaisena erona oletettavan alkuesityksen

FUF-transkription syntykysymyksiä

ja Setälän julkaiseman esityksen välillä on kuitenkin mainittava, että jälkimmäisessä on foneettisia yksityiskohtia käsitelty suuremmissa määrin kuin edellisessä.

Harkintaan antaa aiheutta sekin kysymys, millaiseen aikaisempaan transkriptioon FUF-merkintäsystemi nojautuu. Péter Hajdú (Nyelvtudományi Közlemények 1976 s. 326) uskaltautuu oletamaan, että koko FUF-ääntenmerkintäsystemi ynnä Setälän foneettiset mielipiteet perustuvat Sieversin oppeihin. Aivan toisenlaista kantaa edustaa Aulis J. Joki (SUSA 62:5 s. 18). »An und für sich fusst auf der Lepsius-Techmerschen Transkription das FUF-System — —». Setälä itse (FUF 1 s. 31) kirjoittaa FUF-transskriptio-systemistä seuraavan: »Im auge behalten wurden auch andernorts verwandte transskriptionssysteme, besonders dasjenige F. TECHMER's in der 'Internationalen Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft'». Annan täyden arvon tietemme uusille saavutuksille, mutta olen kuitenkin sitä mieltä, että kielitieteen historian kysymyksiä ratkaistaessa on edes jonkin verran otettava huomioon sekin, mitä edeltäjämme itse omista luomuksistaan tietävät ja tiedoksemme saattavat emmekä voi rajoittua pelkkiin oletuksiin yksin sen takia, että ne eroavat vanhastaan tunnetuista tosiasioista.

3. Onko kysymyksellä, Wiklundillako vai Setälällä oli enemmän osuutta FUF-transkription aikaansaamiseen kielitieteen nykytilan kannalta mitään merkitystä? Mielestäni ei paljon ollenkaan. Mutta toisin on asianlaita, jos otamme huomioon myös kielitieteen historian näkökohdat, ja annamme merkitystä myös tieteen eettisille vaatimuksille. Meidän tulee näet tietää, että FUF-transkription arviointi ei ole loppunut tämän ääntenmerkintäsystemin syntymisen aikana vaan se on jatkunut meidän päiviimme saakka. Muutamia näistä uudemmista arvosteluista eivät liioin välitä tosiasioista, vaan niiden tekijät toivovat voivansa ratkaista kiistanalaiset tai ainakin kiistettävissä olevat kysymykset kategorisilla yleistyksillä kiinnittämällä huomiota vain vähäiseen osaan varteen otettavista tosiasioista. FUF-transkriptiosysteemi sai erittäin ankaran arvostelun osakseen esim. Gyula Lazicziusilta v. 1936 (Nyelvtudományi Közlemények 50 s. 219–226). Hän moittii suomalaisia tutkijoita — Karjalaista, Kannistoa, Paasosta ja Äimää — siitä, että eri suomalais-ugrilaisten kielten äänneitä merkitessään he ovat kauas loitonneet FUF-transskriptiosysteemin alkuperäisistä periaatteista ja vieneet tällä tavalla koko merkintäsystemin umpikujaan, sillä pyrkiessään mahdollisimman suureen foneettiseen tarkkuuteen he usein peittivät kielen kannalta olennaisia äännevastakohtia ja sekoittivat näin ollen monet foneemit niiden foneettisiin variantteihin. Esittäessään arvostelunsa Laziczius eli siinä luulossa, että hän on ensimmäinen tutkija, joka nuo puutteet on vihdoin pystynyt huomaamaan. Hän viittaa nimenomaan Szinnyeiin sellaisena tutkijana, jon-

GYÖRGY LAKÓ

ka kannanotto saattoi FUF-transkription Unkarinkin fennougristiikassa voitolle. Mutta Laziczius on vaiti siitä, ettei Szinnyei milloinkaan ole varauksetta hyväksynyt tätä merkintäsystemiä; hän eli siinä toivossa, että sitä tul- laan vielä täydellistämään: »— — da gibt es keine andere möglichkeit, als ein wohl durchdachtes, auf ein gründliches phonetisches wissen und richtige prinzipien sich stützendes, konsequent entwicklungsfähiges einheitliches transskriptionssystem aufzustellen und anzunehmen. Ein solches system sehe ich im grossen und ganzen in dem der FUF, an dem nur hie und da etwas zu ändern ist, bevor es acceptiert wird» (FUFA 2 s. 47). Vielä selvempää kieltä Szinnyei puhui 12 vuotta myöhemmin. Hän huomautti v. 1914 siitä, että uudessa transkriptiojärjestelmässä eivät kaikki »normaaliäänteet» ole täysin varmasti määräisiä, lisäksi järjestelmä jättää auki mahdollisuuden erinäisten foneettisten hienouksien merkitsemiseen, ja se voi helposti saada aineksien kerääjät menemään liiallisuuksiin. Meneepä Szinnyei arvostelusaan niinkin pitkälle, että hän ehdottaa kansainvälisten neuvottelujen pitä- mistä uuden merkintäjärjestelmän puutteiden poistamiseksi (Magyar Nyelv 1914 s. 53). Nykyisin ei jokainen tutkija tahdo enää ymmärtää, että Szinnyein ehdottamat neuvottelut ovat jääneet toteutumatta ei niinkään paljon hänen holtittomuutensa vuoksi vaan ensimmäisen maailmansodan puhkeamisen takia.

Laziczius oli tietenkin oikeassa siinä suhteessa, että pyrkiessään mahdolli- simman suureen foneettiseen tarkkuuteen yllämainitut tutkijat joutuivat jos- kus peittämään kielen kannalta olennaiset äännevestakohdat. Perustellakseen väitteitään hän kuitenkin vetosi pelkästään obinugrilaisten ja lapin kielten tutkijain menettelyyn ja oli vaiti siitä, että näiden kielten lisäksi on sellaisia muita suomalais-ugrilaisia kieliä, joita muistiin merkittäessä FUF-järjestel- män alkuperäisiä periaatteita ei ole unohdettu; näin ollen FUF-järjestelmän käytäntöön otto näiden kielten äänteiden merkitsemisessä on katsottava huomattavaksi edistysaskeleeksi. Yhdessä suhteessa Laziczius noudatti kyllä epäämätöntä itsehillintää. Hän myönsi nimittäin, että suomalais-ugrilaisten kielten äänteiden merkitsemistavassa vallalle päässeistä foneettisista lialli- suuksista Setälä ei ollut vastuussa, hän kun oli pitänyt huolta siitä, että fo- neettista tarkkuutta tavoitellessaan transskriptiosysteemin käyttäjät eivät menisi liian pitkälle (mts. 223). Hänen mielestään Setälä on viisaasti mää- rännyt sen rajan, mitä emme saa ylittää fonetiikan meitä houkutellessa. Ai- van toisenlaista kantaa edustaa Péter Hajdú (Nyelvtudományi Közlemények 1976 s. 327). Hän on taas sitä mieltä, että foneettisista liallisuuksista on vastuussa nimenomaan yksin Setälä. Kantaansa hän perustelee sillä, että Se- tälä tosin »on sulkenut pulloon furor phoneticus -kummituksen, hän ei kui- tenkaan ole pitänyt huolta pullon suun turvallisesta sulkitsemisesta». Myön-

FUF-transkription syntykysymyksiä

nän kernaasti, että Hajdún kuvallinen ilmaisutapa tuottaa varmaan iloa jokaiselle stilistille, mutta kielentutkijan on vaikea tietää, mitä Setälän olisi oikeastaan täytynyt tehdä. Kuitenkin se on tärkeä kysymys! Edeltäjämme eivät ole tehneet työtä sitä varten, että sen tuloksista voitaisiin vuosikymmeniä myöhemmin kaikessa rauhassa väittää sekä tätä että sitä ja molempien vastakohtaakin. Me olemme vastuussa siitä, mitä me opetamme jälkipolville edeltajiemme suorituksista. Lukiessaan Hajdún väitettä kielentutkija jää nimittäin arvelemaan, olisiko Setälän ehkä täytynyt estää ilmestymästä Karjalaisen, Kanniston ja muiden teokset, vai olisiko hänen täytynyt ne uudelleen transkriboida. Edellinen olisi yhtä mahdoton vaatimus kuin jälkimmäinen. Lisäksi herää kysymys, olisiko se edistänyt suomalais-ugrialaisten kielten tutkimusta, jos Setälä olisi estänyt ilmestymästä mainittujen tutkijain teokset. Ennen kuin saamme Hajdúalta selvän vastauksen siihen kysymykseen, mitä hän vaatii Setälältä, emme voi tehdä muuta kuin omaksua sen kannan, mitä Lazicius oli neljä vuosikymmentä takaperin edustanut. Lisäksi mielestäni on kohtuutonta puhua FUF-transkriptiosysteemin yhteydessä yksin Setälästä.

Edellä esitetyn perusteella minusta näyttää todistetulta, että tätä transkriptiosysteemiä tarkoittaessamme emme milloinkaan saa unohtaa sitä, mikä osuus systeemin laadinnassa mm. Wiklundilla oli, emmekä sitäkään, että jonkin tutkijaryhmän luomusta arvosteltaessa emme saa työntää syytä sen tutkijaryhmän ainoan jäsenen niskoille. Myönnän kernaasti, että puutteiden ja laiminlyöntien huomaaminen niinkin etevän tutkijan työssä, jommoinkin Setälä oli, lisää arvostelijan auktoriteettia, mutta mielestäni tieteen kannalta on sittenkin tärkeintä tosiasiaa kunnioittaminen. Itse olen taipuvainen ottamaan huomioon senkin seikan, että kyseisen uuden merkintäsystemin muokkaaminen oli ilmeisesti määräaikainen tehtävä: ennen uuden aikakauskirjan, nimittäin *Finnisch-ugrische Forschungen*in ensimmäisen niteen julkaisemista oli saatava aikaan jonkinlainen yhtenäinen ääntenmerkintätapa, sillä muussa tapauksessa FUF olisi vain lisännyt sitä sekamelskaa, joka ennen sen ilmestymistä oli ollut vallalla äänten merkittämisessä.

Bemerkungen über die Kritik am FUF-Transkriptionssystem

GYÖRGY LAKÓ

Obgleich das sog. FUF-Transkriptionssystem im ersten Band der Zeitschrift

Finnisch-Ugrische Forschungen von E. N. Setälä bereits vor beinahe neun Jahr-

zehnten veröffentlicht wurde, sind mit ihm mehrere Fragen verbunden, die von den einzelnen Forschern der finnisch-ugrischen Sprachen auf verschiedene Weise beantwortet werden. Eine solche Frage ist, wem das Zustandekommen dieses Transkriptionssystems zu verdanken ist. Es ist als ein gemeinsames Produkt der Zusammenarbeit mehrerer Forscher anzusehen, unklar ist aber, welchen Anteil die einzelnen Mitglieder dieser Forschergruppe an der Ausarbeitung dieses Transkriptionssystems hatten. Eben deswegen wird es meistens als FUF-Transkriptionssystem bezeichnet, es gibt jedoch einige Forscher, die in ihren Schriften von Setäläs Transkriptionssystem sprechen. Nach Björn Collinders Wissen war es K. B. Wiklund, der bei der Ausgestaltung dieses Transkriptionssystems die Pionierarbeit ausgeführt hat. Nach der Ansicht des Verf.-s sprechen mehrere Umstände für die Richtigkeit der Auffassung Collinders: 1. Wiklund hat bereits vor Beginn der Beratungen über das einheitliche Transkriptionssystem für die fin. Sprachen in bedeutendem Masse Feldarbeit ausgeführt, die ihm die unentbehrliche Kompetenz in Transkriptionsfragen verschaffte, 2. Wiklund hat gerade die phonetisch äusserst komplizierten südlappischen Mundarten studiert, die mehr als viele andere Sprachformen geeignet waren, Transkriptionsprobleme aufzuwerfen, 3. Wiklund hat bereits vor Beginn der Beratungen über Transkriptionsfragen eine Untersuchung publiziert, die als klarer Beweis dafür anzusehen ist, dass er komplizierte Transkriptionsfragen zu lösen imstande war.

Bei der Ausarbeitung des FUF-Transkriptionssystems wurden verschiedene Transkriptionssysteme, besonders das von F. TECHMER in der »Internationalen Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft« vorgeschlagene, berücksichtigt. Die Ansicht P. Hajdús (Nyelvtudományi Közlemények 1976:326), dass das ganze FUF-Transkriptionssystem samt Setäläs phonetische Auffassungen allein auf Sievers Lehren beruhe, ist also unhaltbar.

Das FUF-Transkriptionssystem wurde in den dreissiger Jahren von Gyula Laziczius (Nyelvtudományi Közlemények 1936: 219–26) scharf kritisiert, seine Kritik ist aber nur teilweise zu akzeptieren. Laziczius hat recht darin, dass die finnischen Forscher der obugrischen Sprachen und des Lappischen in ihren Aufzeichnungen phonetisch übertriebene Lautbezeichnungen gebrauchten und auf diese Weise phonematisch wichtige Unterschiede verwischten, er verschweigt aber, dass die Erforscher der übrigen finnisch-ugrischen Sprachen keiner phonetischen Übertreibungen beschuldigt werden können und die Ingebrauchnahme des FUF-Lautbezeichnungssystems in diesen Sprachen einen Fortschritt bedeutet. Übrigens hat József Szinnyei bereits im Jahre 1914 auf die Möglichkeit der phonetischen Übertreibungen aufmerksam gemacht. Er schlug sogar eine internationale Beratung vor, um die Mängel des FUF-Transkriptionssystems zu beseitigen, die Verwirklichung seines Vorschlags wurde aber durch den Ausbruch des ersten Weltkriegs verhindert.